

Ildebrando Tacconi

Dalmatinski logističar*
(Albino Nagy)

Izvadak iz *Rivista Dalmatica*
Zadar, 1934. – XII.

Prijevod i metodološki dorađene bilješke

IVAN MACUT

*Institut za filozofiju, Zagreb, Hrvatska / Institute
of Philosophy, Zagreb, Croatia
imacut@ifzg.hr*

Ildebrando Tacconi (Split, 1. ožujka 1888. – Venecija, 30. travnja 1973.) rođen je u brojnoj obitelji uglednog liječnika iz dalmatinske grane plemićke obitelji Tacconi u Splitu. Školovao se u Splitu. Studirao romanistiku i filozofiju u Beču, uz usavršavanje na Sorboni u Parizu, gdje je sudjelovao i u studentskim političkim sukobima za osnivanje talijanskog sveučilišta u Trstu, a pri čemu je bio ozlijeđen. Isticao se poznavanjem brojnih jezika, među kojima hrvatskog, njemačkog, francuskog, latinskog i grčkog. Radio je kao profesor u Dubrovniku i Splitu, a nakon Rapalskog ugovora preselio se u Zadar gdje je predavao francuski jezik te od 1922. godine postao dugogodišnji urednik časopisa Rivista Dalmatica, važnog kulturno-povijesnog glasila s iridentističkim usmjerenjem. Tijekom Drugog svjetskog rata obnašao je dužnost talijanskog povjerenika za Split, nakon čega se vratio u Zadar kao ravnatelj trgovačke škole. Pred kraj rata preselio se u Veneciju gdje je nastavio rad u školstvu i djelovanje u brojnim kulturnim i povijesnim društvima sve do umirovljenja. Tamo je, ostavivši trajan doprinos proučavanju dalmatinske povijesti i kulture, i preminuo 1973. godine.¹

---

* Ovaj prijevod rezultat je istraživanja na projektu *Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine*, IP-2022-10-5438 koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

¹ [Usp. Luciano Monzali, *Antonio Tacconi e la comunità italiana di Spalato* (Venezia: Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, 2007.)]

Privučeni življim i aktualnijim temama u ovom našem časopisu, koji želi biti – u vjernosti strasti – odraz uzburkana života i neobuzdane težnje, a ne laka i suhoparna eruditska kompilacija, neko smo vrijeme zanemarili jedan vid dalmatinske djelatnosti koji smo kroz godine postupno prikazivali na ovim stranicama. Naime, doprinos Dalmatinaca na području mišljenja, koji, iako je katkad obasjao svijet slavnim bljeskovima, kao u slučaju Dominisa i Boškovića, i u skromnijim je pojavama sadržavao plodnu izvornost i doista zamjetnu spekulativnu snagu. Tako je Politeo pretekao jednu veliku filozofsku struju koja je u naše doba doživjela neočekivan razvoj — pragmatizam; a Petrić² je, u preporodu skolastike, produbljujući tomističku misao, naznačio izvornu estetsku teoriju te nam dao jednu od najrazboritijih i najuvjerljivijih kritika Giobertijevih doktrina.

O njima i o drugima već smo govorili i još ćemo govoriti. No, ovaj put želimo posvetiti nekoliko stranica prikazu djela jednoga mislioca čija je uspomena na poseban način povezana s našim časopisom. Naime, u godinama uoči prijeloma, između 1890. i 1900., bio je među njegovim najrevnijim suradnicima te je, premda odsutan iz Dalmacije i nošen putevima svijeta koje mu je otvarao njegov duh, pridonosio zajedničkom domoljubnom nastojanju snažnim spisima o tadašnjim filozofskim problemima i o omiljenoj temi svoje spekulacije.³ Dakle, na prizivanje lika i djela Albina Nagyja ne potiče nas samo čisto teoretski interes, nego i osjećaj zahvalnosti te iskrene naklonosti prema ovom preminulom suradniku našega časopisa, koji je među eruditima i književnicima što su u onim teškim vremenima održavali njegov plamen, donio osobito originalnu notu i niti malo zanemariv doprinos aktivnosti i mišljenju.

Albino Nagy rodio se u Trogiru 1866. godine. Srednjoškolsko obrazovanje završio je u Zadru, gdje je u toj školi ostavio neizbrisiv trag svoga prerano razvijenog uma, koji je i učitelje i školske kolege ispunjavao čuđenjem. Imao je doista iznimnu sklonost prema matematici, što ga je već kao osamnaestogodišnjaka navelo da se uhvati u koštac s iznimno zahtjevnim problemima, nastojeći primijeniti algebarske metode i simbole na logiku u ogledu »O određivanju sjedišta duše«.⁴ Iako se u smionosti i neuređenosti zaključaka očituje nezrelost

² Vidi moje članke o *Boškoviću*, *Petriću* i *Politeu*, u: *Rivista Dalmatica*, 1926., 1927. – 1929., 1929. – 1930.

³ Od Nagyevih članaka objavljenih u *Rivista Dalmatica* najznačajniji su: »La logica nella vita«, 1899.; »Dalmati tradutori nel medioevo«, 1899.; »Il XII Congresso Internazionale degli orientalisti e gli studi filosofici«, 1900.; »La previsione del futuro«, 1902.

⁴ Esej je iz 1884. godine. Sadrži teorije o definiranju pojma putem njegovih obilježja, što odgovara određivanju točke njezinim koordinatama, te o prikazivanju logičke raznolikosti pomoću n dimenzionalnog prostora.

duha, ipak u tom se radu zrcale tolika samostalnost i snaga argumentacije da izazivaju divljenje i zanimanje. Već su ondje snažno naznačeni neki od temeljnih i najobuhvatnijih pojmova njegova kasnijeg stvaralaštva – premda još nerazrađeni – poput klica sposobnih za snažan daljnji razvoj.

Ovim smjelim pokušajem potvrđuje se njegov poziv. Godine 1885.⁵ odlazi u Beč, gdje studira filozofiju i matematiku⁶ te ondje stječe doktorat s iznimno originalnom disertacijom 1890. godine.⁷ Posvetivši se nastavničkom pozivu, njegova ga je oduševljena i gorljiva narav odvela u Italiju, cilj i potajni ponos njegova talijanskog srca, gdje je tražio širi prostor za djelovanje. Željan slobode, nesklon ograničenjima, nije mogao podnijeti prisilu kojoj su u Austriji bili izloženi iredentisti, pod kojom su klonuli toliki umovi i tolika plemenita srca, a Italija ga je majčinski primila. U Rimu ga je filozof Luigi Ferri usmjeravao, podupirao i predstavio stručnim krugovima, te je Nagy ubrzo stekao slobodnu docenturu iz logike i matematike na Rimskom sveučilištu, gdje je nastupio sjajnim i ujedno vrlo originalnim predavanjem.⁸

Umro je vrlo mlad, sa svega trideset i pet godina, u Tarantu,⁹ gdje je u tamošnjoj gimnaziji predavao filozofiju, ostavivši svoje djelo nedovršenim – djelo čiju je arhitekturu već bio jasno oblikovao u svome umu. Ono nam se danas pojavljuje fragmentarno, tek naznačeno u svojim temeljnim postavkama, rasuto u mnogobrojnim spisima raznovrsne tematike koji svjedoče o širini interesa njegova spekulativnog duha. Ipak, u toj raznolikosti postoji svojevrsna unutarnja jedinstvena nit, jedno ključno pitanje oko kojega se gotovo svi njegovi radovi okupljaju i prema kojem se njegovo mišljenje neprestano vraća: pitanje logike, njezine strukture i povijesti, njezinih odnosa s filozofijom, s lingvistikom i s drugim znanostima, a ponajprije s matematikom.

Genijalna intuicija osamnaestogodišnjeg mladića tako se produbljuje i postupno sve konkretnije razrađuje u daljnjem razvoju njegova djela, kroz sigurnu neovisnost i istraživačku originalnost, a zbog čega još više žalimo za njegovim preranim odlaskom, a što je prekinulo lanac jednog spekulativnog procesa u punom zamahu.

⁵ [Na studij u Beč Nagy odlazi 1884. godine, op. prevoditeljja].

⁶ [Prvu akademsku godinu (1884./1885.) studira pravo na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Beču, a zatim se sljedeće akademske godine prebacuje na Filozofski fakultet istog Bečkog sveučilišta, op. prevoditeljja].

⁷ Disertacija, koja je nosila naslov *Ueber Anwendungen der Mathematik auf die Logik [O primjenama matematike na logiku]* objavljena je iste godine, uz brojna proširenja, pod naslovom *Fondamenti del calcolo logico [Temelji logičkog računa]*, u Napulju, kod izdavača Pellerano.

⁸ [Predavanje koje je Nagy održao nosi naslov: »La previsione del futuro«, »Predviđanje budućnosti«, op. prevoditeljja].

⁹ [Nagy je preminuo u Rimu, op. prevoditeljja].

*

Budući da mu je nedostajalo vremena za sazrijevanje čvrste i cjelovite vizije, uzalud bi se nastojalo pronaći jasnu i dovršenu liniju nekog sustava u Nagyjevim spisima. Takva se vizija rađa u umu postupnim oslobađanjem od zabluda, u teškom i dugotrajnom naporu godina promišljanja, kroz mučno produblјivanje problema, koje na svakom koraku prekidaju još mučnija vraćanja i preispitivanja.

Temeljna filozofska pitanja Nagy još ne razmatra izravno, nego tek usputno, u okviru razrade posebnih tema iz logike, psihologije ili povijesti filozofije koje su zaokupljale tadašnju suvremenu kulturu. Ipak, iz njegova odnosa prema tim pitanjima može se razabrati koje su bile glavne smjernice njegova mišljenja i koje su idealističke struje određivale njegovo usmjerenje. Premda, što je posve prirodno, ne izostaju nesigurnosti i proturječja – koje su znak istine koja se traži slobodnim umom, slobodnim putovima, uz neovisnost napora i metode – kroz izmjene zanosâ i umora, koje naposljetku vode do mukom stečenih zaključaka.

I upravo ta marljivost u radu, ta otvorena sigurnost i povjerenje u vlastito istraživanje – koje se pretvara u zdravu kritiku što se kloni idola – obilježava Nagyovo cjelokupno filozofsko djelo. Kojim god se pitanjem bavio, uvijek ga je razmatrao u njegovu povijesnom nastanku i u njegovim pretpostavkama, izlagao suprotstavljene teze te ih stezao u mrežu neumoljive argumentacije iz koje izranja njihova istina, koju je potom, razgraničujući je, snažno obasjavao živim svjetlom vlastitog razuma. Jer ono što je doista izvanredno kod ovog matematičara-filozofa, po čemu se približava našem velikom Boškoviću, jest deduktivna snaga njegova mišljenja, koja mu omogućuje da prema vlastitom strogom logičkom mjerilu prosuđuje doktrine i iz njih izvlači bitnu ideju neovisno o svakom predrasudnom utjecaju smjera ili škole. Uz tu neovisnost suda u njemu se spajaju širina kulture i sigurnost znanja, koje snažno pridonose razvoju njegovih dokaznih postupaka.

Tim je vrjednija njegova težnja da ide vlastitim putem, otvorenih i budnih očiju, u jednom filozofskom razdoblju tako tromom i sklonome lakim prilagodbama kakvo je bilo njegovo vrijeme. Jer njegovo se djelovanje odvijalo u posljednjem desetljeću devetnaestog stoljeća, u punom zamahu pozitivizma, kada je Ernst Haeckel s dirljivom naivnošću mogao naviještati rješenje svih problema svemira.

Nagy, koji je, kako smo spomenuli, imao izrazito matematički način razmišljanja, nije mogao ostati neosjetljiv na duh svoga vremena, kada je primjena metoda i apstrakcija te discipline na konkretne znanosti biološke i psihofizičke naravi dovela do zadivljujućih rezultata te naznačila druge, još odlučnije i gotovo čudesne uspjehe. Uređivanje različitih znanosti koje su, polazeći od podataka

i povezujući ih s algebarskim simbolima, obrađivale stvarnost u skladne sustave što su se činili neoborivima, nije moglo ne utjecati na njegovo mišljenje i privući ga u krug velikih sinteza koje su osmislili Spencer i drugi pozitivisti.

Tako, u njegovim uglavnom polemičkim spisima u kojima raspravlja goruća pitanja svoga vremena ili kritički razmatra tuđa djela,¹⁰ premda je tema kojom se bavi često posebna i ograničena, ona se uvijek uklapa u opće okvire i povezuje s tendencijama koje pokreću njegovu strogu argumentaciju. Često su to argumenti empirizma, uz određena ublažavanja, koje oblikuju i podupiru tijekom njegova razmišljanja. Zbilja je osjetilni doživljaj, u kojem se sve razrješava i iz kojega sve proizlazi. Njihovim povezivanjem putem asocijacije ili apstrakcije nastaju predodžbe, a iz njihova umnažanja složeni i izvorni odnosi mišljenja. No, iako je naizgled prihvaćao te pretpostavke koje je Millov sustav s tolikim uspjehom nametnuo pozitivnoj znanosti, iz mnogih se znakova vidi da ih nije slijedio do krajnjih granica do kojih je dospio engleski empirizam, koji je svoju najveću slavu temeljio na uklanjanju svakog traga *apriornog* iz područja iskustva. Možda ga je od toga odvrćala njegova vjera u apsolutnu vrijednost matematičkih načela, koja nije mogao svesti na puku igru asocijacija.

U tom je smislu zanimljivo razmotriti jedno njegovo istraživanje iz patološke psihologije,¹¹ koje se oslanja na onu bujnu struju eksperimentalne psihologije usmjerenu na dokazivanje fiziološke podloge psihičkih procesa, s kojom su povezana imena: Ribot te kod nas Sergi, Morselli i Tamburini. Polazeći od klasičnih radova Bineta¹² i Ribota¹³ na tu temu, on sa svoga gledišta proučava fenomen rascjepljenja ličnosti, »prema kojem se *ja* stare filozofije može podijeliti na više osobnosti, istodobnih ili uzastopnih, potpuno međusobno različitih«. ¹⁴

Nakon jasnog izlaganja psihičkih činjenica iz kojih teorija proizlazi i u kojima nalazi svoje prividno opravdanje, te nakon što je, prema svojoj metodi, prati u njezinu daljnjem razvoju, on se suočava s problemom jedinstva svijesti iz koje nastaje »ličnost«. Ne daje njezinu definiciju, ali ističe njezina karakteristična obilježja i ocrta njezin genetski razvoj, koji započinje u tjelesnoj fazi, utemeljenoj na temeljnom osjećaju vlastitog tijela, po kojem se organizam, kao subjektivna cjelina, suprotstavlja predmetima koji ga okružuju. Zatim prolazi kroz intimniju fazu, u kojoj se svijest sužava na takozvana stanja svijesti, prepoznata kao pravi unutarnji svijet, suprotan samom organizmu i vanjskim

¹⁰ Među najvažnije recenzije vidi one od djela: Renan (1889.), Störing (1889.), Uphues (1890.), Schröder (1891.), Voigt (1891.) itd., objavljene u *Rivista Italiana di Filosofia* u Rimu.

¹¹ Albino Nagy, *Lo sdoppiamento della personalità* (Roma, 1892).

¹² Alfred Binet, *Les altérations de la personnalité* (Parigi, 1891).

¹³ Théodule Ribot, *Les maladies de la personnalité* (Parigi, 1885).

¹⁴ Op. cit, p. 4.

objektima, te se naposljetku usredotočuje u trajnoj aktivnosti, tj. uređenom procesu psihičkih činjenica koji se kao proces suprotstavlja tim istim činjenicama. Dok su se fiziolozi zaustavljali na prvim dvjema fazama, iz njih asocijativnim putem izvodeći jedinstveni osjećaj ličnosti, on zaključuje tvrdeći da »ta naša aktivnost tvori *samosvijest*; *ja* koje promatra samo sebe, istinski subjektivni element, pred kojim su i fizičke, i fiziološke i psihičke činjenice, to jest stanja svijesti ili preobrazbe *mene*, uvijek samo sadržaji, objekti, termini spoznaje«. ¹⁵

Svida nam se ta njegova neovisnost u pitanju od tolikog značaja, jer on oslobađa svoj pojam *ja* od fiziologije i pretvara ga u živu psihološku stvarnost koja određuje pravu, dubinsku ličnost. To ga dovodi do toga da, nasuprot fiziologistima, odbaci teoriju rascjepljenja, »jer ne mogu postojati različite ličnosti koje istodobno koegzistiraju u istom pojedincu, budući da je jedinstvena unutarnja ujedinjujuća aktivnost, svjetlo koje rasvjetljuje činjenice svijesti«. U najboljem se slučaju, u prvoj i drugoj fazi, može govoriti o uzastopnom rascjepljenju ličnosti, pri čemu se misli na to da se sadržaj svijesti neprestano mijenja i da postoje skupine elemenata koje čine osnovu i objektivni oslonac prave ličnosti koja je aktivni čimbenik (*quid*) što im se suprotstavlja i oblikuje ih.

Još je izričitije, zapravo, njegovo pristajanje uz biološko-empirijske struje u drugom psihološkom spisu, ¹⁶ u kojem polazi od novih gledišta proizašlih iz produbljenih bioloških istraživanja, prema kojima se patološki fenomeni promatraju kao pojave prilagodbe. Granica između normalnog i abnormalnog, prema tim fiziološkim teorijama, osobito na mentalnom području vrlo je elastična. Koja je razlika između prolaznih poremećaja psihe, trajnih afekata, strasti normalnog čovjeka i onih bolesnih kod duševnih bolesnika? Između obilježja genija i onih ludila ili kriminaliteta? Svi se sjećaju znamenitih studija Lombrosa i Morsellija o toj temi. Nagy stoga polazi od učenja koje poriče postojanje posebne ljudske patologije, svodeći je na fiziologiju posebnih organskih stanja, kako bi došao do originalnijih zaključaka, tvrdeći da sve normalne fiziološke činjenice treba smatrati patološkima. Naravno, riječ patološko pritom poprima šire značenje i vraća se otprilike svome izvornom smislu *πάθος*, kao slučaja ili promjene općenito. Svaki štetni podražaj, svaka promjena našega organizma, odnosno svaki životni fenomen, prema njemu sadrži dva elementa: jedan očuvajući, a drugi poremećajni, pokretački i bolan. Odnos između njih izražava antagonizam, borbu za opstanak i prilagodbu okolišu.

Šteta što Nagy nije imao više prilike razviti, uz obilnije dokaze, pojam te paradoksalne funkcije bolesti na području duha, koji su mu sugerirale evolucionističke doktrine što su prožimale čitavu tadašnju kulturu. S tom se ge-

¹⁵ Ibidem, p. 21.

¹⁶ Albino Nagy, *Fatti normali e fatti morbosi in psicologia* (Roma, 1896).

netsko-evolucionističkom doktrinom povezuje i jedno njegovo drugo, osobito zanimljivo djelo¹⁷ o prirodi i podrijetlu naše prostorne intuicije te o četvrtoj dimenziji. U njemu ga njegov bistar i odmjeren empirizam, koji se ondje još jasnije očituje u svojim bitnim crtama, kroz složena kolebanja dovodi do oblika misticizma koji mu otvara nove idealne horizonte.

U toj brošuri, povodom predavanja održanog na Sveučilištu u Beču, zauzima stajalište u odnosu na široku i strastvenu polemiku koju su pokrenuli Mach,¹⁸ a osobito Zöllner,¹⁹ svojim radovima o »elektrodinamičkoj teoriji materije«, vezanima uz višedimenzionalnost prostora. Prostornost je, dakle, središte Nagyjeve strogo vođene analize: podrijetlo te naše složene subjektivne intuicije i narav odgovarajuće stvarnosti. On je postavlja kao fizio-psihološki problem, poput Lotzea, te u velikoj mjeri prihvaća psihogenetsku teoriju koju je iznio Spencer,²⁰ prema kojoj sva osjetila sudjeluju u oblikovanju tog pojma. Naime, svaki podražaj perifernih živaca na koncu proizvodi osjet koji se projicira izvan mene, i lokalizira, nakon što se prepozna podražaj koji ga uzrokuje. Slijedeći tadašnji evolucionistički duh, Nagy je sklon vjerovati da su se svojstva organizma povezana s percepcijom trodimenzionalnog prostora usavršavala iskustvom i dugim tijekom vremena. No, ipak ne isključuje mogućnost da su ta svojstva i urođena, kako to tvrde nativističke doktrine od Kanta do Riehla.

Neovisno o tim psihološkim polazištima, on za pojam prostora postulira dvostruko ishodište: jedno subjektivno, koje proizlazi iz fenomena, i drugo objektivno, koje proizlazi iz noumena. Drugim riječima, stvari bi imale stalno i nepromjenjivo svojstvo koje mi opažamo kao trodimenzionalni prostorni odnos. Do toga mjesta slijedi tadašnje misaone struje. No, Nagy zaključuje da nije isključeno da se, promijeni li se jedan od dvaju čimbenika iz kojih taj pojam proizlazi, promijeni i sama predodžba prostora te da se može doći do drugih prostornih oblika. Matematičkim argumentima pokazuje mogućnost, potvrđenu novim metageometrijama, nastalima u suprotnosti s Euklidovom geometrijom i kao njezina dopuna, te tvrdi postojanje četvrte dimenzije u kojoj se, »možda skriva ono što nam se danas čini kao kvintesencija stvari, možda jedan izraženiji oblik psihe, ukratko, uzrok koji se nama, jadnim i slabovidnim smrtnicima, čini nespoznatljivim i tajanstvenim, a čiji se učinci protežu i izranjaju, poput nečega iz zagonetnog svijeta, u našem osjetilnom svijetu«.²¹

¹⁷ Albino Nagy, *Sulla recente questione intorno alle dimensioni dello spazio* (Roma, 1890).

¹⁸ Ernst Mach, *Analyse der Empfindungen* (Jena, 1886).

¹⁹ Objavljena 1876. godine. O argumentima vidi još: Johann Zöllner, *Wissenschaftliche Abhandlungen*, vol. I. (Lipsia, 1878).

²⁰ Herbert Spencer, *Principles of Psychology* (London, 1855).

²¹ Op. cit, p. 31.

Taj misticizam, u kojem se logičko mišljenje Nagyja na neki način razbija, još je jedna originalna i karakteristična crta časnosti njegovih istraživanja. A niti skepticizam, sadržan u pozitivističkoj filozofiji, koja se odriče svake idealne konstrukcije u korist činjenice i njezinih sinteza, nije ga mogao odvesti drugamo. Nagy, premda uronjen u ozračje empirizma, osjeća potrebu za Apsolutom, kao što ju je nejasno osjećala čitava europska kultura krajem stoljeća, ne kao puku reakciju na četrdeset godina pozitivizma, kako su neki smatrali,²² nego kao potrebu za idealnom revalorizacijom koja je morala dovesti do kritike samih načela znanosti koje je ta filozofija hranila.

Alarmantna pojava da se stoljeće napretka zatvaralo povratkom starim shvaćanjima svijeta nije mogla ne zaokupiti umove znanstvenika, koji su, svaki sa svojega gledišta, nastojali istražiti njezin doseg i uzroke. Među ostalima, poznati židovski publicist Max Nordau²³ osuđivao je, uz velik odjek, tu pojavu kao znak duboke dekadencije i teške degeneracije, u kojima je vidio predznake kraja čovječanstva, iscrpljenog naporima civilizacije i osuđenog na izumiranje usred grimasa neurastenije i hysterije, a te je njezine znakove i stigme prepoznavao u svim društvenim i kulturnim očitovanjima vremena. U živoj i strastvenoj raspravi ideja koju je Nordauova knjiga potaknula, sudjelovao je i Nagy s izuzetno sjajnom brošurou,²⁴ u kojoj, u oštrom suprotstavljanju Nordauu, tu pojavu razmatra sa svojega gledišta i temeljito je razjašnjava.

Ne dovodeći u pitanje niti raspravljajući znanstvene, medicinske i psihološke teorije Nordaua o organskoj iscrpljenosti, neurasteniji i hysteriji, o degeneraciji rasa i njihovim međusobnim odnosima, kao ni o većoj ili manjoj rasprostranjenosti tih zala u modernom društvu, Nagy se pita jesu li pojave koje Nordau analizira uistinu patološke, proizlaze li iz degeneracije, ili pak nisu normalni fenomeni koji otkrivaju prirodno stanje, jedno prirodno i prolazno razdoblje ljudske psihe. Primjenjujući na taj slučaj zanimljiv pojam bolesti koji je razvio u ranije razmatranom djelu, ne promatra ih kao oblike društvene degeneracije, nego kao trenutak prilagodbe novim evolucijskim oblicima.

Kako bi stvar razjasnio, Nagy istražuje povijesni razlog pojava koje je Nordau sazeo pod pojmom misticizma. Dok Nordau uočava njihove učinke i posljedice u umjetničkim i književnim očitovanjima svojega doba, Nagy smatra da se sam misticizam, koji se u umjetnosti i znanosti pojavljuje u pretjeranim i izopačenim oblicima, mora proučavati u filozofskoj funkciji, kao sklonost duha

²² Erminio Trollo, *Il misticismo odierno* (Torino, 1894).

²³ Max Nordau, *Degenerazione*, (tal. prijevod) (Milano, 1893) i *Le menzogne convenzionali della moderna società*, (tal. prijevod) (Milano, 1889).

²⁴ Albino Nagy, »Il nuovo misticismo«, *Rassegna di scienze sociali e politiche* (Firenze, 1893).

koja se tako odražava u životu i kulturi. U filozofiji, dakle, treba tražiti razloge i izvore misticizma, koji je normalna pojava, premda promatran u psihološkim uvjetima ili, kako bi rekao Nordau, u fiziološkim stanjima mističnog subjekta, može skliznuti u pretjerivanje i izopačenje.

Budući da misticizam nije izdvojena pojava u modernoj povijesti, nego se u razvoju filozofije ponavlja u više ili manje dugim razmacima, Nagy povijesnom metodom nastoji otkriti njegove preteče i obilježja te iz toga izvodi ove bitne znakove: prethodno razdoblje skepticizma, pojam apsoluta, njegovo djelovanje u ljudskim zbivanjima, te mogućnost da se um uzdigne do njega i tako spozna istinu. Uočivši da su svi ti uvjeti krajem stoljeća bili prisutni, on vidi njihovo krajnje ostvarenje u najsustavnijoj filozofskoj konstrukciji svoga vremena, Spencerovoj sintezi, koja, postavljajući *Nespoznatljivo*²⁵ kao korelat našega spoznavanja, uvodi u sustav apsolut i, priznajući ga kao korijen stvarnosti, pretpostavlja njegovo djelovanje. I posljednji se postulat u njoj ostvaruje, jer sama tvrdnja o postojanju apsoluta jest čin koji nadilazi naše uobičajeno znanje i opravdava religioznu vjeru. Mistički duh, dakle, niče iz duboke filozofske potrebe koja objašnjava ne samo tu sklonost nego i sve one karakteristične pojave koje je Nordau smatrao degenerativnima. One su, u najboljem slučaju, izopačenje jedne ideje u oblicima života, ali sama ta ideja nije bolesna, nego označuje normalan preokret duha.

Tom zanimljivom analizom mističkog duha, Nagy se oslobađa pozitivizma koji se pokazuje nemoćnim u rješavanju posljednjih problema, a njegova se filozofija razotkriva kao puko poopćavanje fizičkih zakona sažetih u pojmu evolucije, što otvara prostor prodoru apsoluta u relativnost spoznaje i prirodno vodi u misticizam.

Ove Nagyjeve spise, a koji se uključuju u sklop velikih filozofskih problema i u njima se odražavaju stvarnom novinom pristupa, razmotrili smo s određenom podrobnošću kako bi se, osim svestranosti duha i neuobičajene učenosti, pokazala i iznimna neovisnost prosudbe koju je pred njima u stoljeću tako jadno sklonom pokoravanju autoritetima uspio sačuvati. Namjerno smo se zadržali i na onim blagim pukotinama i nedosljednostima koje se pojavljuju između njegovih pojedinih djela, jer su one znak misli koja sama, uz napor, traži čvrsto uporište s kojega će krenuti u osvajanje istine.

Ako Nagy nije uskladio i stopio u jedinstven i dosljedan sustav različita gledišta koja smo razmatrali, to se ne duguje samo njegovoj preranoj smrti, nego ponajprije činjenici da se njegov um gotovo polarizirao u jednom određenom smjeru te da se, još od školskih klupa, kako smo ranije spomenuli, njegov

---

²⁵ Herbert Spencer, *Primi principi* (tal. prijevod) (Milano, 1888), pp. 3–75.

filozofski interes usredotočio na čiste oblike logike u njihovu odnosu prema matematici. To još nije uključivalo metafizičke probleme, iako logički objekti po svojoj naravi i podrijetlu u sebi kriju silne metafizičke teškoće, kojih on zasigurno nije bio nesvjestan, ali ih nije obrađivao ni rješavao, jer nisu pripadali njegovu predmetu razmatranja.

Točnije rečeno, njima se ipak bavio u jednom svom djelu,²⁶ koje predstavlja svojevrsnu poveznicu između općih problema filozofije i onih logike, koju je smatrao samostalnom granom znanja, a taj se prijelaz ostvaruje posredstvom matematike. U njemu istražuje koliko je Platonova filozofija bila pod utjecajem matematičkih pojmova te do koje se mjere i na koji način tim znanjem služila.

U tom se radu ne ograničava, kao što su to činili mnogi prije njega,²⁷ na traženje mjesta u *Dijalozima* na kojima Platon tek usput spominje znanost o brojevima, nego prati matematičke pojmove kao određujuće motive u razvoju platonovske misli, u koju se oni usađuju i na različite je načine nakon Sokratove smrti usmjeravaju, a pod utjecajem pitagorejaca koje je Platon upoznao na svojim dugim putovanjima po Velikoj Grčkoj.²⁸ Prije tih dodira jedva se mogu uočiti nejasni nagovještaji matematikā u *Fedru*, *Gorgiji* i *Teetet*: te su znanosti još bile previše vezane uz materiju u Platonovu mišljenju, koje je tek kretalo prema osvajanju svojega zahtjevnog idealističkog stajališta.

Svodeći dijalektičko mišljenje na metafizičko načelo, umjesto na čisto spoznajno načelo kakvo je bilo kod Sokrata, i hipostaziravši ideju, Platon je postavio dva pola svojega sustava: mrtvu materiju i čistu postojeću formu. No, od tada se nametnuo problem posredovanja koje bi ih pomirilo. Razradivši svoju teoriju ideja, osjetio je njihovo udaljavanje od prirode, a pitagorejci su ga ponovno priveli k njoj nudeći mu sredstvo da putem broja zemaljske stvari poveže s nebeskima.

Nagy, stoga, u Platonovim dijalozima, osobito u VI. i VII. knjizi *Države*, u osnovnim crtama nalazi izloženu ovu doktrinu pomirenja antinomije. Brojevi su vrste, dakle inteligibilni su. Ali kao vrste ili ideje, imaju i materijalnu stranu, jer se odražavaju u mehaničkim i osjetilnim simbolima koji ih predstavljaju. Zbog toga broj stoji između ideje i osjeta, a znanost o brojevima između dijalektike i empirije. Iz toga proizlazi tvrdnja: filozofska spoznaja stoji prema matematičkoj spoznaji kao ova prema osjetilnoj. No osim te teze, Nagy s osobitom pronicljivošću ističe još jednu, još obuhvatniju, u kojoj se ostvaruje pravo pomirenje prema načelu homogenosti uzroka i učinka, temeljnom za grčku misao.

²⁶ Albino Nagy, *La cognizione matematica nella filosofia di Platone* (Zara, 1890).

²⁷ Napravljene su brojne zbirke Platonovih odlomaka koji se odnose na znanost o brojevima. Npr. Teodoro di Salì, Teone di Smirne. I u moderno doba: Fries u svojoj *Geschichte der Philosophie* (1837. – 1840.)

²⁸ Vidi: Eduard Zeller, *Die Philosophie der Griechen* (Lipsia, 1875), p. 953, bilješka.

Posredovanje između krajnosti, naime, ne odvija se pomoću jednoga broja, nego pomoću brojčanog odnosa (ideja: ideja=broj: broj=osjet: osjet), odnosno »odnos među osjetima isti je kao i odnos među odgovarajućim idejama, a oba su ta odnosa jednaka jednom te istom odnosu dvaju brojeva«. Pravi broj, nazvani ga apstraktnim ili idealnim, izvodi se jednako tako iz apstrakcije, iz usporedbe osjeta, kao i iz intuicije, iz odnosa ideja. Uvijek je to isti broj koji izražava odnos među stvarima i onaj koji izražava odnos među odgovarajućim osjetima.

Tako se, u zasigurno još embrionalnom obliku, između uzroka i učinka najavljivao pojam razmjera, posljednji postulat zakona kauzalnosti. Dovoljno je pojmove ideje i fenomena zamijeniti onima podražaja i osjeta pa se Platonova tvrdnja, koju je istaknuo Nagy, pokazuje kao rješenje istog vječnog problema spoznaje, kojemu je napredak vremena mijenjao vanjski oblik, ali nikada bit, dajući pojmovima šire značenje, no uvijek zadržavajući onaj smisao odnosa i relativnosti koji Platon izražava brojem kao posrednikom između *mene* i svijeta izvan *mene*.

I to je očito Nagyjevo gledište koje naslućujemo iz njegove originalne analize platonovske misli u vezi s problemom spoznaje, a to je kamen kušnje svake filozofije. Taj skriveni odnos koji, posredstvom broja, povezuje um sa stvarima, tako da matematika svojim simbolima pruža jezik koji prevodi istinu i jednoga i drugoga, temeljni je pojam od kojega Nagy u svojem istraživanju polazi, nastojeći otkriti unutarnje veze i analogije između čistih oblika uma i apstrakcija algebre, između logike i matematike, ukratko, kako bi od njih stvorio jednu jedinstvenu znanost, savršeno oruđe istine.

Na tom se području Nagyjeva misao ističe originalnošću pogleda i pristupa i premda možda ne možemo dijeliti njegovu vjeru u vrijednost matematičke logike, sigurno je da među rijetkim talijanskim logičičarima zauzima doista značajno mjesto.

Tek sada, stoga, pristupamo razmatranju najživljeg i najnovijeg dijela njegova djela.

Kao što smo rekli na početku ovoga rada, najosobnija i najplodnija strana Nagyjeve filozofske djelatnosti nalazi se u njegovim logičkim studijima i u pokušaju da na logiku primijeni algebarsku metodu i račun.

Danas je logistika već učinila sav svoj napor i dala ono što je mogla. No, u ono vrijeme, oko 1890., ona se je tek počela afirmirati i nametati, osobito među matematičarima, budeći golema očekivanja te sve više usmjeravajući logiku prema autonomiji i neovisnosti od srodnih filozofskih znanosti, koje su se tijekom stoljeća i same postupno oslobađale čiste filozofije.

No, prije nego što razmotrimo opseg i važnost doprinosa koji je Nagy dao novoj logici, potrebno je razjasniti njegova stajališta prema tradicionalnoj logici.

U njegovim spisima u kojima se logika ispituje s obzirom na njezinu strukturu i metode, jasno se vidi da se na tom području nije uspio uzdići iznad empirizma koji je prevladavao u školama toga vremena. Polazi od predrasude da »stvarna spoznaja, sadržaji mišljenja ne mogu proizaći iz tvorevina našega uma, nego su dani iskustvom i stečeni osjetilima, dok je oblik koji im daje naš razum proizvod nasljednih dispozicija našega organizma«. ²⁹ Budući da mu promiče revolucija koju je Kant unutar te znanosti svojim nacrtom transcendentne logike izazvao, može zaključiti da, »unatoč inovacijama koje su donijele moderne škole, formalne ili materijalne, induktivne ili deduktivne, logika od Aristotelovog vremena do danas nije ostvarila nikakav napredak«.

Logika mu se, dakle, još uvijek pokazuje kao čvrsta cjelina, organski povezana u svojim pojedinim dijelovima, koja, oslanjajući se kao na temeljni oslonac na empirijski izgrađen *pojam*, izvodi sve svoje daljnje odnose sintetičkim ili analitičkim putem, u nužnoj povezanosti. Unutar toga okvira, koji je proces apstrakcije u činu, duž stroge linije mišljenje se kreće od pojedinačnog prema općem i obratno, postupno stvarajući tako dvije logike: deduktivnu i induktivnu. Nagy, međutim, s neovisnošću prosudbe odbacuje razliku između tih dvaju aspekata logike, koji su se, sve više se razilazeći, u moderno doba nametnuli u razvoju te discipline. Unatoč autoritetu Hamiltona, Bacona i Milla, on tvrdi da ti aspekti ne zaslužuju toliku važnost, jer je »mišljenje istodobno konkretno i univerzalno, a forma i sadržaj u njemu su nerazdvojivo povezani te se, iako ih razlikujemo, ne mogu smatrati odvojenima. Logika mora biti istodobno formalna i materijalna, induktivna i deduktivna, a da zapravo ne bude nijedno od tih četvero. Forme bez sadržaja ne postoje. Postoje samo forme s više ili manje određenim sadržajem«. ³⁰

U tim se pojmovima već nazire kritika logičkog formalizma, no Nagy ju je tek naslutio, ne uspijevajući je produbiti zbog svoje vezanosti uz empirističke pretpostavke. Ista ga intuicija povremeno obasjava u razmatranju pojedinih logičkih problema, osobito kada dotiče aksiomatska načela koja ga, samom svojom naravi, navode na rub metafizike, tj. na pitanje naravi i podrijetla našega mišljenja, a time i same logičnosti. No, zatvoren unutar metafizike *bitka*, Nagy ne uspijeva pronaći prolaz prema metafizici *spoznaje* i intuicija se ne uspijeva preobraziti u pojam.

Nagy u konačnici, dakle, prihvaća aristotelovsku logiku sa svim njezinim shematizmom koji polazeći od pojma sintetički uzlazi do suda i zaključivanja,

²⁹ Albino Nagy, »Lo stato attuale e i progressi della logica«, *Rivista Italiana di Filosofia* (Roma, 1891).

³⁰ Albino Nagy, »Lo stato attuale e i progressi della logica«, *Rivista Italiana di Filosofia* (Roma, 1891).

a zatim se analitičkim putem spušta prema sustavnim oblicima i metodama znanosti.³¹ To je, ukratko, logika kao proces mehanizacije mišljenja, u kojem se mišljenju uskraćuje svaka stvaralačka spontanost, jer ona nije znanost o samom mišljenju, nego o njegovu proizvodu, premda Nagy na mnogim mjestima naglašava da »logička metoda mora zahvatiti mišljenje u činu, a ne njegov sadržaj«. No takav je stav nedostizhan ako se stvarnost svede na osjet, kako to čini Nagy, a pojam shvati kao zbroj osjetilnih podataka apstrakcijom lišenih konkretnog sadržaja. U tom slučaju ono što logika steže u svoje sheme nije samo mišljenje, koje je izostavljeno, nego njegov postupak skrtnut u apstraktnoj generalizaciji.

Nagy ima veliko povjerenje³² u načela te logike i vjeruje da ona može doista biti normativna za mišljenje. Zapravo, dok u svojim oblicima odražava mišljenje kao pretpostavku samog čina koji ga proučava, ona je u najboljem slučaju tek povijesni opis, poput gramatike za živi jezik, a ne norma ili zakon.

Štoviše, Nagyjeva matematička sklonost navodi ga da priželjkuje još apstraktniju i formalniju logiku od aristotelovske. U svojim se spisima pokazuje tim više zaokupljen željan da je sve više liši konkretnosti, nastojeći je što jasnije omediti po predmetu i ciljevima, razlikujući je od svih srodnih disciplina koje su joj oduvijek bile bliske, psihologije, gramatike i metafizike.³³ Osuđuje upliv tih znanosti u logičke sustave velikih učitelja, od Aristotela do Milla, Baina i Wundta, i zaziva logiku koja bi se »držala podalje – kao da je to uopće moguće! – od psiholoških, metafizičkih i jezičnih istraživanja; koja ne bi obrađivala mišljenje kao proizvod misaonog bića, niti mišljenje kao metafizičku stvarnost, niti kao značenje riječi, nego bi proučavala zakone uređenog mišljenja, mišljenje kakvo treba biti, istinito po točnom sadržaju i pravilno po formi«.

Tako za Nagyja mogući daljnji razvitak logike ne nalazi se, kao što se za nas nalazi, u postupnom afirmiranju filozofske logike, u sve dubljem proučavanju pojma i kategorije koja je sama sebi dokaz, nego u postupnom oslobađanju logike od onih znanosti koje su je stoljećima nadzirale, osiromašivale i ograničavale unutar točnih i preuskih granica. »Jer riječ, ma koliko bila pomno odabrana, uvijek je daleko od idealne savršenosti: riječ, najčešće, nije primjerena mišljenju i, neovisno o dvosmislenosti izraza, često tek dugim i složenim rečenicama s mukom uspijevamo reproducirati i jednostavnu misao koja nam stoji pred očima. Nesavršenosti i nepravilnosti proizlaze i iz različite građe te raznolikih padežnih sustava u raznim jezicima. Logiku, dakle, treba osloboditi jezičnih ograničenja«.

³¹ Albino Nagy, »I primi datti della logica«, *Rivista Italiana di Filosofia* (Roma, 1894).

³² Albino Nagy, »La previsione del futuro«, *Rivista Dalmatica* (Zara, 1902) i vidi također: »La logica nella vita«, *Rivista Italiana di Filosofia* (Roma, 1899).

³³ Albino Nagy, »Sull'oggetto e il compito della logica« (Nota all'Accademia dei Lincei, 1894).

No, treba je osloboditi i još jednog, još neugodnijeg ograničenja psihološke naravi, koje se sastoji u tome što u mentalnom činu suda uvijek uočavamo *jedan* odnos između *dvaju*: tj. rastavljamo složenu predodžbu na dva dijela, ili, ako se tako želi reći, stapamo dva pojma u jednu misao. Zbog tog načela, koje je Wundt nazvao *dihotomijskim* (*Zweigliederungsgesetz*), ne možemo jednim jedinim mentalnim činom obuhvatiti više odnosa između više objekata međusobno ili prema nekom danom objektu: naš um mora prelaziti s jednoga na drugo i donositi više sudova. Stoga tradicionalna logika ne priznaje nego dva člana u sudu: subjekt i predikat, a njegove se raznolikosti temelje na različitim mogućim odnosima između *dvaju* pojmova. Sada, budući da je zadaća logike istraživanje oblika mišljenja utoliko što oni odražavaju stvarne sadržaje i mogu se primijeniti na podatke iskustva i znanstvene istine, tada bi u stvarnome svijetu moralo vrijediti neko načelo dualnosti analogno tom dihotomijskom načelu. Međutim, u proučavanju prirodnih pojava mnogi, dapače bezbrojni, fenomeni međusobno su tijesno povezani, a njihove raznovrsne odnose nastojimo upoznati. Prirodni zakoni ne pokazuju tek jednostavan slijed, nego iznimno složenu mrežu uzajamnih djelovanja među zbivanjima. Mi te mnogostruke odnose među elementima moramo proučavati ne uzimajući ih dva po dva u pojedinačnim sudovima, nego ih sagledavati objedinjene u istodobnom sustavu odnosa, kao jedan jedinstven slučaj: u pripadnosti svojstava supstanciji, u uzročnosti događaja, oni tvore jednu *koegzistenciju*, jedan zakon.³⁴

Ovakvo Nagyjevo razmišljanje, koje sam vjerno slijedio u njegovim poveznicama kako bih još jasnije pokazao empirističku poziciju njegove logike, prirodno ga vodi prema logistici. Samo se ona može osloboditi sintakse i, zamjenjujući riječ novom simbolikom, pomoću nje potaknuti apstrakciju do krajnjih granica te obuhvatiti takvu složenost odnosa kakvu sud stare logike nije mogao zatvoriti unutar dvaju svojih temeljnih pojmova.

Doista, matematička je logika zahvatila proučavanje tih složenih odnosa te je na originalan način postavila i pokušala riješiti problem silogizma i inverzije sudova. Primjenom algebarskog računa nastojala je ukloniti ne više samo jedan srednji pojam između dvaju odnosa, nego ukloniti bilo koji broj pojmova iz sustava simultanih odnosa. Tako je silogizam postao složena jednadžba. Nova logika, u Nagyjevoj zamisli, ne isključuje onu drugu, tradicionalnu, kako su tvrdili neki od najgorljivijih reformatora. Ona je u potpunosti obuhvaća kao poseban slučaj, s jedne je strane pojednostavnjuje, dok se s druge strane otvara široko polje njezina istraživanja, s novim i prikladnijim sredstvima.

Nije naša zadaća da se, u okviru ovako kratkog prikaza, upuštamo u kritiku i ispitivanje logistike, njezinih metoda i njezinih rezultata. Reći ćemo tek

³⁴ Albino Nagy, »Lo stato attuale della logica«, p. 20.

onoliko koliko je potrebno da se razjasni Nagyjeva pozicija i doprinos koji je dao toj znanosti.

Dvije se logike ne razlikuju u temeljnim načelima i obje počivaju na istim empirističkim pretpostavkama. Objе za predmet uzimaju dovršeno mišljenje, kao rezultat nekog procesa, a ne sam proces, te ga nastoje poopćiti apstraktnim putem.³⁵ Razlika je samo u tome što je one operacije najvišeg reda, koje se provode nad klasama objekata, a koje je klasična logika izražavala rečenicama svakodnevnog jezika i njihovim povezivanjem u silogističke oblike, matematička logika nastojala izraziti posebnim algoritmima i odgovarajućim simboličkim transformacijama. Bilo joj je dovoljno označiti različite klase slovima te se poslužiti tek nekolicinom posebno osmišljenih znakova za označavanje: jednakosti između objekata i klasa objekata, pripadnosti objekata klasama, uključenosti klasa u druge klase itd. Tim se operacijama među objektima i klasama, te među samim klasama, matematička logika približila prikazu svih mogućih logičkih odnosa.³⁶

Nakon toga, služeći se i konkretnim prikazom samih klasa, pomoću prostorno izdvojenih područja ili krugova u ravnini, pronašla je, na isti način kao što matematičari čine u algebarskom računu, svojstva simbola i iz njih proizašle zakone logičkog računa, odnosno pravila koja trebaju upravljati pretvaranjem zadanih formula u druge, njima ekvivalentne, kako bi se izrazile te operacije nad klasama i njihovi rezultati. Ukratko, na taj je način utvrdila određena pravila logičkog računanja koja, jednom empirijski ustanovljena, kasnije omogućuju dokazivanje drugih logičkih istina, analogno algebarskom računu, putem čistih računskih transformacija.

Svi se odnosi gramatike mogu tako izraziti znakovima logistike, koji *ideografski* prikazuju ništa drugo nego odnose ili operacije koje se tiču klasa. Logička ideografija i matematička logika tako postaju, redom, rječnik i zajednička sintaksa svih deduktivnih znanosti.³⁷

Na taj se način, i to je bila prednost, izgradio sažet sustav univerzalnog pisma, neovisan o bilo kojem jeziku ili gramatici, čime se postigla veća preciznost izražavanja i veća suptilnost analize. I nadalo se da će logistika, svedena na sredstvo čiste analize, time što na najočitiiji način, bez psiholoških ili sintaktičkih smetnji, razotkriva sastavne elemente svih mogućih zaključivanja, moći, kao što se dogodilo u kemiji, dospjeti i do novih sinteza ili rezultata, povezujući te elemente među sobom na najrazličitije načine.

³⁵ Federigo Enriques, *Problemi della scienza*, II ed. (Roma, 1909), pp. 218–220.

³⁶ Alessandro Padoa, *La logique déductive dans sa dernière phase de développement* (Paris, 1912), pp. 21–42.

³⁷ A. Padoa, op. cit., p. 19 sg., 75. sg.

Da bi se razumjelo to povjerenje i taj optimizam, treba imati na umu da je to bilo razdoblje punog pozitivizma, u kojem se matematička analiza s rastućim uspjehom primjenjivala na fiziku i kemiju, a pokušavala se primijeniti i na biološke znanosti, pa čak i na psihologiju. U Italiji su, međutim, ta istraživanja bila zanemarena, kao i logika općenito, te se Nagy osjećao poniženim što među našima nije bilo nijednog imena koje bi se moglo suprotstaviti velikanima poput Stuarta Milla, Baina, Wundta i drugih stranaca. Jedino je profesor Peano sa Sveučilišta u Torinu u to vrijeme nastojao u talijanske škole uvesti svoje metode i pripadajuće pojmove.³⁸

Nagy je tome bio privučen, kako smo već ranije rekli, još od svojih vrlo mladih godina te se učinio poznatim i samome Peanu, koji ga je na tom putu ohrabrivao, pišući mu 1888. godine: »Sigurno će se ove doktrine učiniti poznatima u Italiji i izvan nje, ako im se posveti određen broj marljivih i revnih ljudi, ako budu objavljivali radove i kritički ih razmatrali. Na nama je da to vrijeme skratimo i privučemo pozornost učenjaka«. ³⁹ Već se u drugom razredu gimnazije počeo baviti tim pitanjima u jednom eseju o određenju duše, no tek je nešto kasnije, na Bečkom sveučilištu, upoznao opsežniju literaturu o toj temi i nju produbio. Plod tih prvih istraživanja bila je disertacija *Über Anwendungen der Mathematik auf die Logik* [*O primjenama matematike na logiku*] objavljena kasnije, 1890. godine, pod naslovom *Il calcolo logico* [*Logički račun*], koja mu je donijela pismo od Schrödera u kojem je ovaj u svibnju te godine napisao: »Budući da se nova disciplina tek treba izboriti za priznanje kako među matematičarima tako i među filozofima, osobito me raduje što sam u Vama pronašao neočekivano revnog suradnika«. ⁴⁰

Dakle, pod utjecajem Peana i samog Schrödera,⁴¹ koji su u to vrijeme u Italiji i Njemačkoj učinili poznatima teorije Engleza Georgea Boolea, ostvaritelja Leibnizove zamisli o *calculus ratiocinator*, Nagy se, među rijetkima u Italiji, s punim žarom svoje naravi posvetio toj znanosti, koja je imala oduševljene poklonike među anglosaksonskim učenjacima.⁴² Radio je s pravom originalnošću izuma na jednoj metodi koja je njegovu matematičkom umu otvarala široke vidike i donosila znatno zadovoljstvo. Nakon disertacije koju smo upravo spomenuli, podnio je Akademiji dei Lincei dvije bilješke: *o grafičkom prika-*

³⁸ Giuseppe Peano, *Calcolo geometrico preceduto dalle operazioni della logica deduttiva* (Torino, 1888) i iznad svega: *Principi e formule di logica matematica*, uvršteni u: *Rivista di Matematica*, koju je on uređivao (Bocca, 1891).

³⁹ Albino Nagy, *Principi di logica...*, (Torino, 1892), p. 7.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ernst Schröder, *Vorlesungen über Algebra del Logik* (Lipsia, 1890. – 1891).

⁴² Među najgorljivijim zagovornicima logistike valja spomenuti: Yevons, Pierce, MacColl, Halsted itd.

zu logičkih veličina (1900.) i o funkcionalnim teoremima u logičkom računu (1892.).⁴³ Iste je godine u Beču objavio i studiju *Über Beziehungen zwischen logischen Grössen* [O odnosima između logičkih veličina].⁴⁴ U istom smjeru, nešto kasnije, 1894. godine, ugledalo je svjetlo dana njegovo vrlo osobno istraživanje *Über das Jevons-Cliffordsche Problem* [O Jevons-Cliffordovu problemu]⁴⁵ u kojem se uhvatio u koštac s rješenjem jednog od temeljnih problema logistike što su ga postavila dvojica engleskih matematičara, nastojeći razriješiti pitanje koliko se i kakvih sudova može izreći s n pojmovima, kako bi se izašlo iz okvira tradicionalne logike sputane dihotomnim odnosom u sudu.

Ne treba misliti da se u tim svojim istraživanjima Nagy ponašao tek kao učenik i da se ograničio na širenje tuđih učenja među Talijanima. Naprotiv, on je s uvijek strastvenom i neovisnom kritikom podvrgavao ispitivanju i djela najvećih tadašnjih logičara, samostalno rješavao brojne pojedinačne probleme, ukazivao mlađoj znanosti na nove mogućnosti te proširivao područja istraživanja koja su učitelji već otkrili i obrađivali, pa čak naslućivao i sasvim nova. U njihovim djelima, koja je proučavao s pronicljivošću i ljubavlju,⁴⁶ nalazio je nemalo nedostataka. Definicije su bile nedostatne, nije postojala odgovarajuća formulacija za partikularni sud, a kod individualnog suda svako izvođenje prema određenoj klasi svodilo se na tautologiju.

Teorija definicije, kakvu je zatekao u tadašnjem stanju znanosti, bila je najproblematičnija. Definicija je određivala pojam pomoću njegovih obilježja (svojstava, atributa), odnosno prema njegovu sadržaju, dok je upravo taj sadržaj logistika zanemarivala, promatrajući pojmove isključivo prema njihovoj ekstenziji. Ni pojmovi pojedinačnih *bića* i *klase*, toliko temeljni za matematičku logiku, nisu bili primjereno razjašnjeni. Peano ih je jednostavno pretpostavljao. Schröder je klasu svodio na dio logičke raznolikosti. Grassmann ju je shvaćao kao zbroj elemenata. Ti osnovni pojmovi bili su tek prešutno prihvaćeni, a bez njihove točne definicije nije se moglo ni znati do koje je uopće mjere primjena matematike na logiku valjana.⁴⁷

Iz Nagyjeve duboke analize proizlazi da je neodlučnost različitih autora u postavljanju temelja logičkog računa ponajprije ovisila o njihovoj metodi.

⁴³ Objavljene: prva u *Rendiconti della Accademia dei Lincei* (1890); druga u: *Rivista di Matematica*, uređivana od Peana (Torino, 1892).

⁴⁴ Objavljeno u: *Monatshefte für Mathematik und Physik*, IV, Jahrg. (Wien, 1892).

⁴⁵ U: *Monatshefte für Mathematik und Physik* (Wien, 1894).

⁴⁶ Vidi njegove prosudbe o: *Algebra der Logik* od Ernsta Schrödera, *Rivista Italiana di Filosofia* (1891); *Die Auflösung von Urteilsystemen* od Andreea Volgta, (ibidem, 1892); *Philosophie der Arithmetik* od Edmunda Husserla (ibidem, 1893).

⁴⁷ Albino Nagy, »La logica matematica e il calcolo logico«, *Rivista Italiana di Filosofia*, 1890.

Polazeći od prihvaćenog načela, iz njega su deduktivno izvodili posljedice, krećući se od općeg prema posebnom, od apstraktnog prema konkretnom. Slijedili su, dakle, sintetičku metodu koja je, premda je mogla dovesti do sjajnih rezultata, u sebi uvijek nosila stanovitu nesigurnost koja se osjećala u razumijevanju samih tvrdnji.⁴⁸

Nagy, naprotiv, svoj račun nastoji utemeljiti na analizi. Polazeći, dakle, od empirijskih činjenica dobivenih promatranjem, iz odnosa među pojmovima želi izvesti jednostavne zakone te, ponavljanjem postupka sukladnog prirodi, odnosno algoritma množenja (određivanja), želi dospjeti do pojma *bića* (elementa). Iz toga je potom trebalo lako proizaći logičko polje (mnoštvo) kao prostor takvih bića. Utvrđivanjem operacija među tim bićima izvodi se pojam klase. Ukratko, umjesto da polazi od razmatranja operacija sa simbolima i tek potom ispituje vrijede li one u logici, on želi obuhvatiti sve što je misljivo i pokazati da ti odnosi doista vrijede.⁴⁹

Bio je to preispitivanje čitavog aparata logistike koji je Nagy namjeravao provesti s izvornoga gledišta, koje, premda uključuje metafizičke probleme kojih sam Nagy nije bio svjestan, prožima i oblikuje njegovo najvažnije djelo na tom području: *Principi di logica... [Načela logike...]*.⁵⁰ U toj je knjizi novu disciplinu nastojao učiniti pristupačnom širokom krugu talijanskih znanstvenika. S izraženim osjećajem za mjeru i primjerenost zadržao je nepromijenjenima sve one dijelove tradicionalne logike koji su bili spojivi s novom, a prethodno je iznio kratko, ali izvorno izlaganje o teoriji broja te o vrstama i tipovima sudova među više veličina, a čija je važnost za logistiku doista temeljna. Njegovo djelo nije kompilacija koja bi sustavno skupljala tuđe rezultate, jer u vrijeme kada je Nagy pisao svoja *Načela*, jedino je teorija pojma bila iscrpno razrađena zaslugom Schrödera, dok su teorija suda i teorija silogizma iz novoga gledišta tek bile u nastajanju. U njihovu postavljanju i razvoju, a ponajviše u obradi sustavnih oblika, Nagy je dao plodan doprinos vlastitim izvornim istraživanjima, koja su naišla na izričito priznanje jednoga od najuglednijih proučavatelja algoritmike svoga vremena, Vailatija.⁵¹

Načela logike, kao uostalom i svi Nagyjevi spisi u tom smjeru, izrazito su polemični. Prožeti su dirljivim povjerenjem u plodnost logistike, koja bi pukim kombiniranjem svojih simbola trebala dovesti do novih i gotovo neočekivanih rezultata u području mišljivoga, nudeći nam, poput algebre, siguran postupak kojim bi se iz zadanih odnosa mogli izvoditi novi.

⁴⁸ Albino Nagy, *Fondamenti del calcolo logico* (Napoli, 1890), p. 7.

⁴⁹ Albino Nagy, *Fondamenti del calcolo logico* (Napoli, 1890), p. 8.

⁵⁰ Albino Nagy, *Principi di logica esposti secondo le dottrine moderne* (Torino, 1892).

⁵¹ Vidi recenziju od Vailatija u: *Rivista di Matematica*, vol. III, (Torino, 1893).

Logistika u konačnici nije ispunila ta obećanja, premda je u novije vrijeme imala gorljive zagovornike poput Padoe, Couturata, Brunschwiga i ponajviše Russella. Razlog tomu leži u činjenici da nije uspjela izići iz formalizma stare logike koju je htjela zamijeniti, nego ga je naprotiv još više pojačala. Osiromašila je mišljenje svodeći ga na praznu shemu i zatvarajući ga u algebarski simbolizam. Time je logici oduzela i posljednji ostatak stvarnog i djelatnog mišljenja te ju svela na najpotpuniji izraz mehanizma. Stoga je, suprotno Nagyjevim nadama, ostala neplodna i sterilna, izvrsna i sustavna u razvrstavanju proizvoda mišljenja, ali nikada stvaralačka u samom rasuđivanju.

U tome je inferiorna algebrici, čiji simbolizam prikazuje homogene činjenice i pojave, uvijek i isključivo *kvantitativne* prirode, dok u logistici, koja se odnosi i na kvalitete i na kvantitete zajedno, kao na znanost o stvarima uopće, krajnja neodređenost simbola dovodi do toga da oni bez razlike predstavljaju najraznorodnije pojave, potiskujući apstrakciju stare logike sve do potpune volatilizacije, tako da nestaje svaka mogućnost konkretnog upućivanja i tumačenja, te uklanjajući svaki kriterij vrednovanja ili izbora pred beskonačnim simboličkim kombinacijama, koje su sve jednako dostupne pukom, slučajnom igrom mehaničkog računa.⁵²

Tako se, dakle, i matematička logika, kao i svi pokušaji reforme aristotelovske logike od renesanse nadalje, danas može smatrati neuspjelim nastojanjem. Jedini istinski plodonosan put bio je onaj koji je naznačio Kant, a ostvario Hegel.

Dokle god logika polazi od predodžbi kako bi ih grupirala u tipove i razvrstavala u klase, nikada neće zahvatiti logičku funkciju u njezinu obilježju univerzalnoga mišljenja, nego samo u njezinim raznim posebnim prijevodima i očitovanjima, bilo u riječima ili u algebarskim simbolima. Moći će biti tehnička i opisna, ali neće moći dati zakon mišljenja, jer je upravo ono iz njezine teorije isključeno. Iz iste nedosljednosti polaze obje logike, premda su im formule i termini različiti, obje rastu na tlu empirizma, pa stoga racionalne odredbe prikazuju atomistički i kombiniraju ih mehanički.

No nije nam namjera suditi logistici. Dovoljno nam je bilo pokazati u kojim je granicama Nagy pridonio razvoju te discipline, koja i danas, naravno, ima svoje uvjerenе pristaše.

*

Nagyeva genijalna aktivnost ne iscrpljuje se u logistici, nego se s uspjehom očituje i na drugim područjima. Osobito se u posljednjim godinama života s velikom strašću posvetio povijesti filozofije. U okviru logike i matematike

---

⁵² Henri Poincaré, *Science et méthode: Les mathématiques et la logique* (Paris, 1908), p. 158.

započeo je još 1889. godine svoja povijesna istraživanja, usporedbom duha i metoda indijske logike s aristotelovskom.⁵³ Pritom je pronicljivo uočavao rijetke elemente u kojima se one podudaraju, dok su mu promicali oni po kojima se indijska logika odvaja od grčke i to ponajprije po nepremostivoj odbojnosti prema formalizmu, razlikujući silogizam, kao unutarnje mišljenje, od njegovih vanjskih oblika i svakog izvanjskog obliča.

Ipak, i na tom je povijesnom području svoje istraživanje usmjerio gotovo isključivo prema istočnjačkim filozofijama, arapskoj i sirijskoj, čije je jezike poznao. Uvidio je svu korist koja se mogla izvući iz proučavanja sudbine tih filozofija, u kojima se, kako je poznato, grčka filozofska tradicija sačuvala neokrnjena, te u kojima su mnoga djela antičkih mislilaca između 5. i 8. stoljeća naše ere bila prevedena na arapski i sirijski jezik. Štoviše, mnoga su od tih djela kasnije, u arapsko-latinskim prijevodima, preko Španjolske prodrli na Zapad i ondje proširila točnije poznavanje grčke misli.

Zanimanje koje su ti studiji imali za Nagya nije se nalazilo u tome što se na Istoku aristotelovska misao ponovno promišljala na originalan način ili što su, zahvaljujući tim prijevodima, mnoga djela bila otrgnuta zaboravu, nego ponajprije u tome što se usporedbom tih verzija s grčkim izvornicima koji su nam sačuvani mogla izvući najpouzdanija pouka, razriješiti dvojbe i razjasniti nejasna ili dvojbena tumačena mjesta.

U tu je svrhu 1899. godine objavio *Una versione siriaca degli Analitici di Aristotele [Sirijsku verziju Aristotelovih Analitika]*, a zatim i *Contributo per la versione del testo degli Analitici*⁵⁴ [*Prilog za utvrđivanje teksta Analitika*], u kojem, uspoređujući grčki tekst s verzijom koju je sam otkrio i protumačio, ukazuje na varijante i predlaže ispravno čitanje. U tom smjeru povijesne kritike između 1893. i 1900. postupno je u Akademiji dei Lincei iznosio brojne bilješke i rasprave o istočnjačkoj filozofiji,⁵⁵ među kojima se osobito ističe monografija posvećena Ja'qubu ben Ishaku al-Kindiju, arapskom filozofu⁵⁶ rođenom u Basri u 9. stoljeću. Njemu je Nagy pripisao neka do tada neobjavljena djela koja je sam otkrio i potom objavio,⁵⁷ popraćena doista vrijednim i učenim predgovorom

⁵³ Albino Nagy, »Il Nyaya e la logica aristotelica«, *Rivista Italiana di Filosofia* (1899). Vidi uz to i njegov rad: *Sull'origine indiana del Pitagorismo* (1900.).

⁵⁴ Objavljeno u: *Rendiconti dell'Accademia dei Lincei*, 1899.

⁵⁵ *Il nuovo codice del 'Fons Vitae' di Ibn Gabirol* (1896.). *Notizie intorno alla retorica di Al-Farabi* (1893.). *Di alcuni scritti attribuiti (da autori arabi) a Empedocle* (1902.).

⁵⁶ Albino Nagy, »Sulle opere di Ja'qub Ben Ishaq Al-Kindi«, *Rendiconto dell'Acc. Dei Lincei* (1895.).

⁵⁷ Albino Nagy, »Die philosophische Abhandlungen des Ja'qub Ben Ishaq Al-Kindi«, *Beitrage zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters* (Münster, 1897.).

u kojem je na pravi način rasvijetlio djelatnost toga filozofa, dotad poznatog tek po ponekim radovima iz medicine i astronomije.

Godine 1900., na XII. međunarodnom kongresu orijentalista u Rimu, Nagy je, uz veliko zanimanje slušatelja, održao dva izlaganja o povijesti istočnjačke filozofije.⁵⁸ Prvo, u XI. sekciji, o Archita nella tradizione orientale [*Arhita u istočnjačkoj tradiciji*], u kojem ispituje sačuvane vijesti o taretskom filozofu u nekim srednjovjekovnim arapskim kompilacijama; drugo, u IX. sekciji, mnogo važnije, o sirijskom filozofu Questa ibn Luga, iz Heliopolisa, koji je živio krajem 9. stoljeća te prevodio djela Arhimeda, Euklida i Teofrasta, a i sam je sastavio brojne rasprave iz astronomije i medicine, od kojih su neke sačuvane, među njima i *knjiga o razlici između duha i duše*, djelo široko rasprostranjeno i često citirano u srednjem vijeku. Na kongresu je predstavio arapski tekst toga djela, preuzet iz, koliko je poznato, jedinog postojećeg rukopisa u knjižnici u Gothi. Na istom je kongresu najavio i druga otkrića i publikacije, no smrt je prekinula njegov marljivi životni rad. Od toga njegova genijalnog nastojanja da do kraja razotkrije karakter i razvoj istočnjačke filozofije u njezinim dodirima s grčkom, ostao je opsežan neobjavljen rukopis, cjelovita povijest arapske filozofije, sastavljena na temelju izravnih izvora, svjedočanstvo duboke i iznimne učenosti.

Na kraju valja barem spomenuti i neke njegove manje radove o pedagoškim pitanjima, o nastavi filozofije u gimnazijama, iz kojih izbija plemenita moralna svijest te visoki i originalni nazori usmjereni prema zdravim reformama metoda i nastavnih programa.⁵⁹

Kako proizlazi iz ovog kratkog prikaza, koji smo mu željeli posvetiti, Nagyjev se spekulativni duh okušao na raznim područjima i pred najrazličitijim problemima. No, ta njegova nemirna svestranost nije bila rasipanje snaga, jer je u sebi skrivala unutarnji plan prema kojem njegova misao polazi od matematike i njoj se naposljetku vraća, preko logistike koja postaje svojevrsni središnji oslonac problema duha i njegove istine. Tom se planu očito priklanjaju i njegova istraživanja arapske filozofije, gdje su, kako je svima poznato, logika i matematika imale osobito veliku važnost, čak i na čisto filozofsko-spekulativnom području. Nagyju je nedostajalo vremena da poveže niti svojih opsežnih istraživanja i prodre u njihovu punu dubinu. No, ono što bi se površno moglo učiniti diletantizmom, zapravo je bilo usmjerenje i razborita, dalekovidna priprema plemenita duha, s velikodušnim žarom usmjerenog prema unaprijed zacrtanom cilju, pa makar i dalekom. Bila je to obilna, iako ne uvijek sustavna, sjetva u očekivanju genijalne žetve do koje, nažalost, nikada nije stigao.

⁵⁸ Albino Nagy, »Il XII congresso internazionale degli orientalisti«, *Rivista Dalmatica*, 1900.

⁵⁹ Albino Nagy, »La filosofia nelle Scuole secondarie« (1894.). »Questioni pedagogiche«, ecc. (1895.).

Kakav god bio sud o njegovu djelu, koje smo nastojali pokazati da je doista vrijedno, lik ovoga našeg mislioca u svakom slučaju izranja cjelovit i živ te ne može ne izazvati divljenje. Od adolescencije Albino Nagy bio je zahvaćen svetim žarom znanosti. Svijet nije imao vlast nad njim, a u punoj snazi mladosti njegov je pogled uvijek bio uprt prema visokim idealnim vrhovima. Ništa ga odatle nije odvrćalo i na njih je utrošio sav svoj mladi život, koji je u samo dva desetljeća iznjedrio golem opseg rada i sagorio poput plamena vlastite strasti.

U toj kratkoj, napornoj egzistenciji nema ništa nisko ni podlo, nego samo težnja za uzdizanjem i istinom koja se miri s ljudskom naravi i ljubi onoga tko je tako plemenito svjedoči.